

ÚSILIE O EXAKTNÚ FILOZOFIU

(K 10. výročiu úmrtia Jána Łukasiewicza)

PAVEL CMOREJ, JÁN ŠEFRÁNEK

I

Pred desiatimi rokmi zomrel popredný predstaviteľ svetoznámej logickej a filozofickej varšavskej školy Jan Łukasiewicz. Aj keď sa v tomto článku, venovanom jeho pamiatke, nebudeme zaoberať celou jeho tvorbou, nemôžeme nevyjadriť obdiv takému široko orientovanému duchu. Bol jedným z popredných svetových logikov obdobia medzi dvoma svetovými vojnami (dôležité sú jeho práce z výrokovej logiky). Ako jeden z prvých logikov venoval sa metalogickým problémom, v jeho hlave sa zrodila idea mnohohodnotových logík, bol erudovaným historikom logiky. Závažné sú aj jeho filozofické práce. (Jeho záujem o filozofické otázky sa pozitívne prejavil aj pri nastoľovaní a riešení niektorých problémov logiky; vidno to napr. na jeho úvahách o mnohohodnotových logikách, v ktorých sa opiera o určité výsledky analýzy problému determinizmu.) Tu treba zdôrazniť, že ako filozof vždy kriticky pristupoval k extrémom Viedenského krúžku, bol proti redukcii filozofických problémov na problémy analýzy jazyka. Bližšie sa nebudeme venovať ani jednej z týchto stránok jeho diela. Sústreďme sa iba na jednu veľmi sympatickú črtu jeho tvorby. Je to program výstavby filozofie presnými vedeckými metódami.

Začneme so slovami samého Łukasiewicza: „Môj kritický vzťah k doterajšej filozofii je reakciou človeka, ktorý po tom, čo preštudoval filozofiu a do sýtosti sa načítal filozofických kníh, konečne sa stretol s vedeckou metódou nielen v teórii, ale vo vlastnej živšej tvorivej praxi. Je to reakcia človeka, ktorý osobne spoznal tú zvláštnu radosť zo správneho rozriešenia jednoznačne sformulovaného vedeckého problému, z rozriešenia, ktoré možno v každej chvíli skontrolovať pomocou presne definovanej metódy a o ktorom sa vie, že musí byť také a nie iné, a že zostane vo vede na večné časy ako trvalý výsledok metodického bádania. Je to konečne, ako sa mi zdá, normálna reakcia každého vedca na filozofickú špekuláciu.“¹

Sledujme ďalej náhľady logika Łukasiewicza na metódy filozofie: Logikom už nestačí stupeň presnosti, ktorý dosiahla matematika, logika nastoľuje ideál správne vybudovaných deduktívnych systémov, ideál formalizácie, ideál odstránenia akéhokoľvek odvolávania sa na intuíciu. Ak ani matematika nevyhovuje novej miere presnosti, ako z tohto hľadiska obстоjí filozofia? Najväčšie a najchýrnejšie filozofické systémy sa rozpadajú ako domčeky z karát — ich základné pojmy sú nejasné, mnohoznačné, najdôležitejšie tvrdenie nezrozumiteľné alebo nezdôvodnené, úvahy a dôkazy nepresné, ba chybné, problémy, ktoré si filozofia nastoľujú, nie sú presne, jednoznačne formulované.

¹ J. Łukasiewicz, *Logistyka a filozofia. Z zagadnień logiki i filozofii*, Warszawa 1961, 202.

Zrekapitulujme si, ktoré vlastnosti presnej vedy Łukasiewicz zdôrazňuje: požiadavku jasnosti základných pojmov, jednoznačného sformulovania problému, presne vymedzených a spoľahlivých metód riešenia problémov. To tvorí záruku, že tvrdenia vedy sú „zrozumiteľné a zdôvodnené“, že postupy a výsledky vedy sú intersubjektívne.

Tieto metodologické požiadavky, ovplyvnené modernou logikou, determinovali aj Łukasiewiczov program výstavby novej filozofie. Tvrdí, že filozofiu treba budovať znovu od základov, že to bude práca pre celé pokolenia. Najprv treba, podľa neho, urobiť prehľad filozofických problémov, vybrať z nich tie, ktoré možno zrozumiteľne formulovať, ďalej ustáliť význam filozofických pojmov. Zrozumiteľne sformulované problémy navrhuje riešiť deduktívnou, axiomatickou metódou. Pritom si však plne uvedomuje, že uplatnenie dedukcie nie je alfou a omegou práce filozofov, že pri výstavbe deduktívneho filozofického systému „treba neustále dbať o kontakt so skutočnosťou, netvoriť mytologické entity, akými sú platónske idey, kantovské veci samy osebe, ale pochopiť podstatu a štruktúru tohto reálneho sveta, v ktorom žijeme a konáme, a ktorý chceme pretvárať v lepšiu a dokonalejšiu“.² Uvedomuje si, že výsledky, získané dedukciou, treba kontrolovať „intuíciou a skúsenosťou a výsledkami iných vied, najmä prírodných“,³ a ak sa navzájom nezhodujú, treba systém opraviť, voľiť nové axiomy a základné pojmy.

Łukasiewicz bol presvedčený, že za daného stavu nemožno vytvoriť filozofický systém, ktorý by bolo možné budovať exaktnými vedeckými metódami, preto sa sám venuje špeciálnym problémom — hlavne problému determinizmu — a je pravdepodobné, že koncentrovanie sa na špeciálne problémy pokladá za všeobecne užitočnú a rozumnú tendenciu. Vidí však, že ani špeciálny problém nedokáže rozriešiť tak presne, ako to sám vyžaduje.⁴

Význam Łukasiewiczovho programu vidíme napokon v týchto slovách: „Zdá sa, že filozofi postupovali po ceste najmenšieho odporu: špekulácia totiž nekladie také veľké nároky na myšlienkovú námahu ako štúdium logiky...“⁵ „Nezavrhum metafyziku, nezatrucujem filozofiu, nepozieram sa zvrchu na nijaký filozofický smer, neuznávam len neporiadnu myšlienkovú prácu.“⁶ Łukasiewiczov program teda vyžaduje od filozofov, aby prešli od (viac-menej) hry so slovami k ťažkej drine vedca.

Łukasiewiczovo úsilie o exaktnú filozofiu bolo pre nás impulzom k zamysleniu sa nad možnosťami exaktnej filozofie, nad určitými problémami a predpokladmi spojenými s realizáciou ideálu exaktnej filozofie. Otázka exaktnosti vo filozofii bola vždy aktuálna a ani v dvadsiatom storočí nestráca nič zo svojej naliehavosti, skôr naopak. Niet vedy, ktorá by bola ochotná sústavne

² J. Łukasiewicz, *O metodę w filozofii*. Przegląd filozoficzny XXXI, 1928, 3—5.

³ J. Łukasiewicz, *Logistyka a filozofia*, 203.

⁴ Napriek tomu logická analýza základných pojmov je v jeho prácach pozoruhodná. Pozri napr. jeho práce *Analiza i konstrukcja pojęcia przyczyny. Z zagadnień logiki i filozofii*, 9—62. *O determinizmie*. Tamtiež, 114—127. *O twórczości w nauce*. Tamtiež, 66—76.

⁵ J. Łukasiewicz, *O metodę w filozofii*, 3—5.

⁶ J. Łukasiewicz, *W obronie logistyki. Z zagadnień logiki i filozofii*, 214

trpieť toľkú rôznorodosť v názoroch, tak ohromujúci nedostatok intersubjektívnej overiteľnosti poznatkov, ich zdôvodnení, tolko zarážajúcich protirečení a nezhôd, tak málo všeobecne prijatých výsledkov (ak vôbec nejaké existujú) a tak veľa nejasností, slovného balastu a bezuzdného verbalizmu ako práve filozofia. Názorová jednota medzi prívržencami toho istého filozofického smeru sa často rozplynie ako chiméra, len čo jednotliví filozofi začnú na základe tých istých východísk rozpracúvať konkrétne problémy. Zdanie tejto jednoty obyčajne posilňuje okolnosť, že každý filozof pracuje na vlastných problémoch a tolerantne prijíma výsledky iných stúpencov daného filozofického smeru, pracujúcich na iných problémoch. No pri riešení toho istého problému dosiahnu filozofi, opierajúci sa o to isté teoretické východisko, len zriedkakedy rovnaké alebo aspoň podobné výsledky. Túto okolnosť si možno vysvetliť veľmi jednoducho: neurčité a mnohoznačné východisko vedie k hmlistej formulácii problému a tá k rôznym riešeniam. Ale aj jednoznačne formulovaný filozofický problém riešia rôzni filozofi často rôzne. Nie div, veď v máloktorej teoretickej disciplíne je tolko nejasností okolo metód riešenia problémov ako práve vo filozofii.

II

1. Pretože sám pojem presnosti nie je celkom presný, nezostáva nám nič iného, len sa pokúsiť o bližšie vymedzenie tohto pojmu.⁷ Výrazy „presnosť“, „presný“ majú v prirodzenom jazyku dosť široký, ale vcelku neostrý rozsah. Hovoríme v ňom nielen o presnosti jazykových výrazov, ale rovnako aj o presnosti meracích prístrojov, o presnosti merania alebo o presnosti streleckého zásahu. A podobne, hoci s badateľným významovým odtieňom, hovoríme o presných jazykových výrazoch, o presných meracích prístrojoch, o presnom meraní alebo o presnom streleckom zásahu. Snáď by bolo možné vymedziť termíny „presnosť“, „presný“ tak široko, aby do svojho rozsahu zahŕňali všetky uvedené (alebo aj nejaké iné) prípady. Avšak pre naše účely to nie je nutné. Sústreďme sa na určenie podmienok, ktoré by mal spĺňať presný, exaktný jazyk.

A. V presnom jazyku je jednoznačne určená množina základných výrazov, tzv. slovník (v prípade formalizovaného jazyka hovoríme o abecede) jazyka, to znamená, že o ľubovoľnom výraze tohto jazyka vieme jednoznačne rozhodnúť, či je základný alebo nie.

B. O ľubovoľnej postupnosti základných výrazov možno jednoznačne rozhodnúť, či to je správne utvorený výraz daného jazyka alebo nie. Množina

⁷ S vymedzením pojmu presnosti súvisia tieto problémy: Možno pojem presnosti vymedziť presne? Možno výraz „presný výraz“ vymedziť pomocou presného výrazu? Ako možno rozhodnúť, či dané vymedzenie termínu „presný výraz“ je presné? Tieto problémy naznačujú, že pri vymedzovaní výrazu „presný výraz daného jazyka J“ v metajazyku (alebo možno až v metametajazyku) jazyka J sme odkázali na intuitívny pojem presnosti, ktorý by bolo možné precizovať v ďalšom metajazyku (alebo metametajazyku) atď. Hoci naše vymedzenie presnosti, výrazu „presný výraz“ má len intuitívny charakter, táto okolnosť sa na ňom prejavuje tak, že pri vymedzovaní pojmu presného jazyka často operujeme s výrazmi „jednoznačný“, „jednoznačne vymedzený“, „jednoznačne určený“. Tieto problémy by si zaslúžili dôkladnejšiu analýzu, ktorá však presahuje zameranie nášho článku.

správne utvorených výrazov býva vymedzená tzv. formačnými pravidlami. Pri používaní jazyka, ktorý je mierne modifikovaným fragmentom prirodzeného jazyka sa tieto pravidlá pokladajú za známe z gramatiky daného jazyka, a preto sa explicitne neuvádzajú.

C. V každom nám známom jazyku možno prakticky všetky výrazy (až na zátvorky, interpunkčné znamienka a pod.) roztriediť do určitých syntaktických kategórií. V presnom jazyku patrí každý základný alebo správne utvorený zložený výraz len do jednej syntaktickej kategórie. Táto požiadavka sa v žiadnom teoretickom jazyku tak často neporušuje ako práve v jazyku filozofov.⁸ Jej nerešpektovanie môže najmä vo filozofii viesť k tomu, že pri vyvodzovaní logických dôsledkov z výrokov obsahujúcich syntakticky (a teda i sémanticky) „mnohoznačné“ výrazy použijú sa neadekvátne deduktívne pravidlá. Pravda, kde je z kontextu vždy jasné, akú funkciu výraz plní, tam by bolo trvanie na tejto požiadavke prehnaným pedantizmom (t. j. trvanie na tom, aby sa miesto výrazu patriaceho do niekoľkých syntaktických kategórií zaviedlo viac výrazov, z ktorých každý by patril už len do jednej kategórie).

D. Každý nový výraz (čiže výraz, ktorý nepatrí ani do jednej z množín uvedených v bodoch A a B) sa do presného jazyka zavádza explicitne uvedenou správnou definíciou. (Ak filozofi vôbec niečo definujú, tak neraz od buka do buka, čo nie je pri nerešpektovaní požiadaviek kladených na presný jazyk prekvapujúce.)

E. Z množiny správne utvorených výrazov najdôležitejšie sú tie, ktoré patria do tej istej syntaktickej kategórie ako výroky (ide vlastne iba o výrokové formy a výroky). Pri riešení nejakého problému alebo pri výstavbe určitého teoretického systému treba uviesť, ktoré výroky alebo výrokové formy pokladáme za axiómy (základné, nedokazované východiská).

F. Z axióm sa pomocou určitých odvodzovacích pravidiel odvodzujú ďalšie výroky — teorémy. Týmito pravidlami najčastejšie bývajú deduktívne pravidlá klasickej dvojhodnotovej logiky (výroková a predikátová logika I. stupňa s rovnosťou). Tam, kde sa tieto pravidlá rešpektujú, obyčajne niet o nich ani zmienky, čo nie je v takom prípade ani žiadúce. Avšak tam, kde sa niektoré z nich (alebo dokonca všetky) odmietajú, treba výslovne uviesť, podľa akých odvodzovacích pravidiel postupujeme. To znamená, že v exaktnom jazyku je jednoznačne vymedzený pojem teorémy. Veľmi dôležitou podmienkou presnosti jazyka je konzistentnosť. V jazykovom systéme,⁹ ktorý nie je konzistentný, je na základe axióm pomocou odvodzovacích pravidiel odvoditeľný ľubovoľný výrok (alebo výroková forma) formulovateľný v jazyku tohto systému (čo v systémoch s logickou konštantou „nie je pravda, že“ znamená, že je v nich odvoditeľná ľubovoľná dvojica výrokov „p“ a „nie je pravda, že p“).

Aby sme mohli určiť ďalšiu podmienku, ktorú by mal spĺňať exaktný jazyk,

⁸ Napr. výraz „je“ sa používa jednak ako jednomiestny predikát (rôzneho typu), jednak ako dvojmiestny predikát, označujúci vzťah rovnosti alebo vzťah členstva v triede alebo vzťah inklúzie medzi triedami. V niektorých kontextoch vlastne nahrádza existenčný kvantifikátor. Je nám napríklad záhadou, do akej syntaktickej kategórie patrí termín „bytie“ alebo „ničota“.

⁹ Niektorí autori nehovoria v tejto súvislosti o jazykovom systéme, ale o teórii.

aspoň letmo si všimneme, aké druhy výrazov sa v bežných jazykoch najčastejšie vyskytujú. Okrem logických konštát sú to jednak názvy individuí, jednak názvy vlastností (jednomiestne predikáty) a názvy vzťahov (viacmiestne predikáty) alebo názvy tried a relácií.¹⁰ Okrem týchto konštantných názvov rôznych syntaktických kategórií sa niekedy používajú aj premenné príslušných syntaktických kategórií. Budeme hovoriť, že názov individua, vlastnosti alebo vzťahu (triedy alebo relácie) toto individuum, vlastnosť atď. *denotuje* alebo že toto individuum, vlastnosť atď. je *denotátom* tohto názvu. Majme nejaké individuum a_i alebo usporiadanú dvojicu individuí $\langle a_i, a_j \rangle$ a vlastnosť P_k alebo dvojčlenný vzťah R_l . Ak individuum a_i má vlastnosť P_k alebo medzi členmi usporiadanej dvojice $\langle a_i, a_j \rangle$ existuje vzťah R_l , budeme hovoriť, že individuum a_i (resp. usporiadaná dvojica $\langle a_i, a_j \rangle$) je *designátom* výrazu „ P_k “ (resp. designátom výrazu „ R_l “) alebo že výraz „ P_k “ *designuje* individuum a_i , výraz „ R_l “ *designuje* usporiadanú dvojicu $\langle a_i, a_j \rangle$. Designátom individuálneho názvu „ a_i “ je individuum a_i , to znamená, že designát názvu „ a_i “ je totožný s jeho denotátom. Podobne by sme mohli vymedziť pojem designátu a denotátu (resp. pojem designácie a denotácie) pre viacmiestne predikáty.

G. i) V exaktne konštruovanom jazyku obsahujúcom premenné je jednoznačne daná oblasť hodnôt premenných (oblasť premennosti), t. j. každej premennej určitej syntaktickej kategórie je priradená určitá oblasť hodnôt, názvy ktorých možno za túto premennú (vyskytujúcu sa ako voľná premenná) dosadzovať. Hovoríme tiež, že premenná prebieha týmito hodnotami. Kým nie je oblasť hodnôt určitej premennej, napr. „ x “, jednoznačne určená, nie je jednoznačne daný význam takých výrazov ako „pre všetky x platí, že“, „pre niektoré x platí, že“ a pod.

ii) Pokiaľ ide o názvy, v exaktnom jazyku denotuje každý názov ktorejkoľvek syntaktickej kategórie len jeden jednoznačne určený objekt a o ľubovoľnom indivíduu alebo usporiadanej n -tici individuí možno jednoznačne rozhodnúť, či je designátom daného názvu alebo nie.

iii) O logických konštantách predpokladáme, že v danom exaktnom jazyku sa používajú tak, ako sú implicitne vymedzené v axiomatickom systéme klasickej predikátovej logiky I. stupňa s rovnosťou.

Teraz sa pokúsime so zreteľom na uvedené podmienky bližšie charakterizovať presný jazykový výraz. Jazykový výraz W jazyka J je presný vtedy a len vtedy, keď 1. W je základný alebo správne utvorený zložený výraz jazyka J alebo je to výraz zavedený do jazyka J správnou definíciou; 2. W patrí len do jednej syntaktickej kategórie; 3. ak W je jednoduchý výraz (základný alebo definovaný), tak W spĺňa podmienku G; 4. ak W je správne utvorený zložený výraz jazyka J , tak každý jednoduchý výraz (základný alebo definovaný), ktorý sa v ňom vyskytuje, spĺňa podmienku G.¹¹

¹⁰ V rozvinutejších jazykoch sa rozlišujú predikáty rôznych typov, napríklad názvy vlastností, názvy vlastností vlastností alebo názvy tried, tried tried, atď. V niektorých jazykoch sa používajú len názvy tried a relácií.

¹¹ Presná definícia pojmu presného výrazu by mala byť rekurentná. Hoci uvedená charakte-

Podmienky A—G, kladené na exaktný jazyk, sú príliš prísne. Jazyky vyhovujúce týmto podmienkam sa nazývajú formalizovanými jazykmi. Slovník takých jazykov sa skladá z osobitne zavedených symbolov. Možnosť pracovať v určitej teoretickej disciplíne s formalizovanými jazykmi závisí od úrovne a rozvinutosti tejto disciplíny. Ak formalizácia nie je v nerozpracovanej disciplíne možná, treba sa pokúsiť o splnenie aspoň niektorých požiadaviek z A—G. Vo filozofii by bolo žiadúce rešpektovať aspoň podmienky A, E a G alebo A, E, F, G alebo aspoň A a E a neskôr i niektoré ďalšie podmienky.¹²

Napriek tomu, že filozofi radi používajú ezoterický slovník (žiaľ, každý filozofický smer alebo aj filozof iný¹³), ich jazyk sa od prirodzeného jazyka podstatne nelíši. Vlastné odborné výrazy často vymedzujú pomocou výrazov prirodzeného jazyka alebo určité výrazy z neho jednoducho preberajú. Pokiaľ sa to neprejavuje na jednoznačnosti a presnosti ich výsledkov, nemožno proti tomu nič namietat. Lenže vo väčšine prípadov to tak nie je a ani nemôže byť. Prípustíme, že v určitom štádiu filozofického bádania sa nemožno vyhnúť používaniu jazyka s vágnymi a nejasnými výrazmi. Prirodzený jazyk so všetkými svojimi nedostatkami a nevýhodami pre precíznu formuláciu myšlienok je a zostane jazykom, v ktorom sa rodia prvé postrehy a nápady, v ktorom vznikajú nové problémy i originálne náhľady na ich riešenie, pravda, zväčša len v nejasnej, predbežnej podobe. Ale žiadna veda sa nemôže uspokojiť s výsledkami formulovanými v neprecizovanom prirodzenom jazyku. Preto nemalý význam pre výstavbu presného pojmového aparátu má *explikácia*. R. Carnap pod *explikáciou* rozumie transformáciu neexaktného, predvedeckého termínu (pojmu) — *explikanda* na nový exaktný termín — *explikát*.¹⁴ *Explikandum* býva výraz, ktorý patrí do prirodzeného jazyka alebo do nedostatočne rozvinutého vedeckého jazyka. Úlohou *explikácie* je vymedziť *explikát* definíciou alebo presným stanovením podmienok pre jeho používanie. Adekvátna *explikácia* má spĺňať tieto podmienky: 1. vo väčšine prípadov, v ktorých sa používal *explikandum*, by mal byť použiteľný aj *explikát*;¹⁵ 2. *explikát* musí byť presný (exaktný); 3. plodný, užitočný pri formulácii vedeckých zákonov, teorém a 4. podľa možnosti jednoduchý.¹⁶ Pretože filozofia sa priam hemží vágnymi výrazmi, sotva možno preceniť význam *explikácie* pre jej jazyk.

Je známe, že nielen v prirodzenom jazyku, ale aj v jazyku empirických vedec-

ristika presného výrazu (a týka sa to aj vymedzenia presného jazyka) nie je dostatočne presná, domnievame sa, že v tejto intuitívnej podobe nášmu účelu náležite vyhovuje.

Pod jednoduchým výrazom rozumieme taký výraz, v ktorom sa ako jeho časť nevyskytuje nijaký iný výraz určitej syntaktickej kategórie.

¹² Nemáme tu na mysli filozofiu ako takú, ale niektoré špeciálne filozofické disciplíny alebo ich časti, zamerané na jeden alebo viac problémov.

¹³ Mnoho výrazov si filozofi vypožičiavajú zo slovníka iných filozofických systémov alebo filozofov, hoci ich nepoužívajú v tom istom význame.

¹⁴ R. Carnap, *Logical Foundations of Probability*. Chicago 1962, 3—8.

¹⁵ tejto podmienke možno vyhovieť len približne.

¹⁶ T. j. do takej miery, do akej to dovoľujú predchádzajúce podmienky. Pozri R. Carnap, c. d., 7.

kých teórií sa vyskytujú tzv. neostré názvy.¹⁷ Nevieme, do akej miery je na ne nutne odkázaná filozofia.¹⁸ Treba však zdôrazniť, že ich používanie má tiež „svoju logiku“ a pravidlá. Ich rešpektovanie nám za určitých podmienok umožní vyjadrovať sa presne aj prostredníctvom výrazov s neostrými názvami.¹⁹ Teda výskyt neostrých názvov v niektorých vedách ešte nesvedčí o tom, že by tieto vedy museli svoje poznatky formulovať celkom nepresne. Ak je filozofia vedou používajúcou neostré názvy, platí to aj pre ňu.

2. Veľmi dôležitou súčasťou vedeckého bádania je formulácia problémov. Riešenie problému podstatne závisí od jeho formulácie. Ak problém nie je jednoznačne formulovaný, možno jednu a tú istú formuláciu rôzne interpretovať a vtedy budú riešenia rôznych interpretácií vlastne riešeniami rôznych problémov (hoci zdanlivo jedného problému, jednej formulácie). Z toho vyplývajú rôzne, vo filozofii nadmieru časté, nezohody medzi rozmanitými „riešeniami“ jedného nejasného problému. Žiaľ, vo väčšine prípadov sa filozofi ani neusilujú o jednoznačnejšiu interpretáciu hmlistého problému, ale riešia zdanlivo jasný a samozrejmy problém v hmlistých úvahách.

Aby sme mohli bližšie určiť podmienky, ktoré by mal spĺňať presne formulovaný problém, uvedieme tu niekoľko elementárnych poznatkov o logickej štruktúre otázky. Vychádzame totiž z toho, že každý problém sa dá vyjadriť v nejakej otázke. Rozoznávame dva druhy otázok, rozhodovacie a doplňovacie.²⁰ *Rozhodovaciú otázku* dostaneme v slovenčine z každej oznamovacej vety (výroku), keď bodku za vetou nahradíme otáznikom alebo keď k výrazu „je to pravda, že...“ pripojíme danú vetu a za celý výraz položíme otáznik.²¹ Na rozhodovaciú otázku odpovedáme buď oznamovacou vetou, z ktorej vznikla, alebo jej negáciou (prípadne skrátené výrazmi „áno“, „nie“). Tieto odpovede sa tiež nazývajú *primeranými odpoveďami* na rozhodovaciú otázku. *Doplňovacie otázky* majú trochu zložitejšiu štruktúru. Skladajú sa z fragmentu výroku (alebo z celého výroku) a z opytovacej častice (napr. „kto“, „kedy“, „prečo“, atď.).²² Opytovacia častica vlastne naznačuje, čo nám nie je známe, čím treba doplniť fragment výroku v otázke alebo celý výrok, aby sme dostali želanú odpoveď.

¹⁷ Neostré názvy možno charakterizovať takto: názov *N* je neostý vtedy, keď existuje taký objekt *a*, že *a* nepatrí ani medzi designáty názvu *N* ani medzi designáty názvu *ne-N*. Trochu odlišne a voľnejšie možno neostré názvy charakterizovať ako výrazy, ktoré nemajú jednoznačne určený rozsah (množinu všetkých designátov), t. j. existujú objekty, ktoré väčšina používateľov jazyka s týmito názvami nebude pokladať ani za designáty týchto názvov ani za designáty ich negácií (názvových). Podotýkame, že neostré názvy nemusia byť mnohoznačné. Pozri T. Kubiński, *Nazwy nieostre*. *Studia logica* VII, 115–174.

¹⁸ Netreba sa azda rozširovať o tom, že vo filozofii je ich viac než dosť.

¹⁹ Hoci tieto jazyky nemôžu byť celkom presné, pretože len čiastočne (alebo vôbec nie) spĺňajú podmienku G. Pozri T. Kubiński, c. d. *Problematiku neostrých názvov* skúma napr. aj M. Przylecki, *Z semantyki pojęć otwartych*. *Studia logica* XV, Warszawa–Poznań 1964, 189–218.

²⁰ Pozri K. Ajdukiewicz, *Zdania pytajne. Język i poznanie I*. Warszawa 1960, 278–286. Tiež K. Ajdukiewicz, *Logika pragmatyczna*. Warszawa 1965, 86–94.

²¹ Napr. z vety „Zem je guľatá“ dostaneme rozhodovaciú otázku „Zem je guľatá?“ alebo „Je to pravda, že zem je guľatá?“.

²² Napr. otázky „Kto je prezidentom ČSSR?“ alebo „Kedy bol zastrelený J. F. Kennedy?“

Majme napr. otázku „Kto napísal básnickú zbierku *Nepokoj*?“. Odpovede na túto otázku dostaneme z výrokovvej formy „*x* napísal básnickú zbierku *Nepokoj*“, ²³ ktorá je daná jednak fragmentom výroku (alebo výrokom v iných prípadoch) v otázke, jednak opytovacou časticou v otázke. Opytovacia častica „*kto*“ poukazuje tu na to, na ktorom mieste má byť fragment výroku doplnený premennou „*x*“, aby sme dostali schému odpovede. ²⁴ Schéma odpovede určená štruktúrou otázky sa nazýva *podkladom otázky* (datum quaestionis) a výroky, ktoré vzniknú z podkladu otázky dosadením príslušnej konštanty miesto premennej, sa nazývajú primerané odpovede. Premenná v podklade otázky sa nazýva tiež *neznámou otázky*. Opytovacia častica nepoukazuje len na miesto premennej v podklade otázky, ale často aj na oblasť hodnôt tejto premennej. ²⁵

Každá seriózne položená otázka (a teda i každý seriózne položený problém) sa opiera o určité predpoklady. Ak sa na niečo vážne pýtame, sme presvedčení o tom, že aspoň jedna primeraná odpoveď je pravdivá a aspoň jedna primeraná odpoveď nepravdivá. To znamená, že disjunkciu všetkých primeraných odpovedí (*pozitívny predpoklad otázky*) pokladáme za pravdivú a disjunkciu všetkých negovaných primeraných odpovedí (*negatívny predpoklad otázky*) tiež za pravdivú.

Toto zistenie má neobyčajný význam práve pre analýzu filozofických problémov. Uvedomujú si filozofi túto skutočnosť? Možno povedať, že vždy, keď nastoľujú nejaký problém, uznávajú aj pozitívny a negatívny predpoklad tohto problému? Veď ne jeden filozofický problém je vyjadrený v takej otázke, že málokto by dokázal sformulovať podklad tejto otázky, a tým menej jej pozitívny a negatívny predpoklad.

Ajdukiewiczovo poňatie správne (seriózne) položenej otázky kritizuje T. Kubiński [*Przegląd niektórych zagadnień logiki pytań*. Studia logica XVIII, Warszawa-Poznań 1966, 105–131]. Tvrdí, že otázka môže byť správne položená i vtedy, keď pozitívny alebo negatívny predpoklad otázky je nepravdivý. Napr. učiteľova otázka „Kto napísal domácu úlohu?“ je správne položená i vtedy, keď úlohu napísali všetci žiaci alebo ani jeden žiak (v prvom prípade je nepravdivý negatívny predpoklad otázky, v druhom pozitívny predpoklad otázky). T. Kubiński poukazuje na iné možnosti vymedzenia správne položenej otázky a jej predpokladov v rámci iných koncepcií logiky otázok. Našu úvahu o filozofických problémoch a ich predpokladoch by bolo možné modifikovať aj v zmysle koncepcií, o ktorých píše T. Kubiński. Avšak tu sa musíme uspokojiť s náznakmi opierajúcimi sa o Ajdukiewiczovu koncepciu.

Na záver našich úvah o otázke a probléme sa pokúsime charakterizovať presnú otázku. Rozhodovacia otázka je presná vtedy, keď je správne utvorená a keď výrok (oznamovacia veta), z ktorého vznikla, je presný. ²⁶ Doplnovacia otázka je presná vtedy, keď jej podklad je ňou jednoznačne určený, správne

²³ Je to vlastne schéma odpovedí na túto otázku.

²⁴ K. Ajdukiewicz, c. d., 87.

²⁵ Napr. v otázke „Kto je prezidentom ČSSR?“ častica „*kto*“ obmedzuje oblasť hodnôt individuálnej premennej „*x*“ v podklade tejto otázky na množinu osôb.

²⁶ Pozri vymedzenie presného výrazu.

utvorený a presný, t. j. každý jednoduchý konštantný výraz v podklade otázky je presný a premenná tohto podkladu prebieha hodnotami jednoznačne určenej oblasti premennosti.

Ako sme už spomenuli, uvedené požiadavky na presnosť jazyka filozofického systému sú veľmi náročné, vo filozofii možno nikdy nie úplne realizovateľné. Ale i tak môžu byť pre filozofa ideálom, o ktorý by sa mal usilovať. Uvedomujeme si aj ťažkosti spojené s hľadaním odpovede na otázku: „o akých predmetoch, resp. množinách predmetov hovorí filozofia?“. No napriek týmto ťažkostiam, ak filozofia chce byť vedou, nemôže uvedené (alebo im analogické) požiadavky ani ťažkosti spojené s ich realizáciou obchádzať alebo dokonca programove ignorovať.

3. Ak všetky problémy možno vyjadriť vo forme otázok, všetky výsledky riešení týchto problémov možno vyjadriť vo forme tvrdení (odpovedí na tieto otázky). Nezaujima nás tu psychologický aspekt riešenia problémov, ale spôsob, ktorým možno z určitých pravdivých (platných, prijatých) východiskových tvrdení dostať pravdivý (platný, prijateľný) výsledok.

Tento „spôsob“ je realizáciou určitej metódy. Sústredíme sa len na niektoré metódy operovania s výrazmi jazyka. Metóda₁ je konečná množina pravidiel, ktoré stanovujú: a) ktoré transformácie jedných tvrdení v druhé sú dovolené, b) ak je dovolené transformovať tvrdenie *A* v tvrdenie *B*, nie je dovolené transformovať tvrdenie *A* v tvrdenie *nie B*.

Ak riešime problém nejakou metódou₁, je riešenie problému kontrolovateľné, možno jednoznačne rozhodnúť či je problém vyriešený správne (dovoleným spôsobom) alebo nie. Metóda₁ je presná metóda.²⁷

Na každom stupni vývoja vedy sú nejaké problémy, ktoré nemožno uspokojujúco vyriešiť presnými metódami₁. Predpokladajme, že v čase *t*₀ sme aplikovaním nejakej metódy₁ *M* prijali tvrdenie *T* a neskôr sa ukázalo, že *T* je nepravdivé.²⁸ Táto predpokladaná situácia nevyvracia presnosť metódy₁ *M* (ktorá bola v čase *t*₀ zo všetkých vtedy známych metód₁ riešenia daného problému najvýhodnejšou), ale ukazuje obmedzenosť, neuniverzálnosť *M*. V tejto súvislosti zdôrazňujeme zdravé jadro operacionalizmu: potrebu uvedomovať si, že každé tvrdenie *T* prijímame vzhľadom na použitú metódu.²⁹

Nevieme, ako by nám filozofi odpovedali na otázku: vzhľadom na akú použitú metódu₁ prijímate svoje tvrdenie (ako napr. tvrdenie, že v podstate každej veci existuje protirečenie)?³⁰ Ak pojem metódy₁, ktorý sme uviedli, nechcú prijať, aké

²⁷ Možno zaviesť aj užší pojem metódy. Porovnaj s prácou P. Maternu, *Operative Auffassung der Methode*, Rozprawy CSAV, Rada společenských věd, sešit 8, Praha 1965.

²⁸ Dôležitý teoretický problém — prečo prijímame postupy, ktorými sme falzifikovali *T* a už nie tie postupy, ktoré nás viedli k jeho prijatiu, tu neanalyzujeme. Rovnako neskúmame ontologické a gnozeologické korene toho, že existujú problémy, ktoré nemožno uspokojujúco riešiť nejakou metódou.

²⁹ Objavenie neuniverzálnosti metódy, jej obmedzenej aplikability, resp. jej „neadekvátnosti“ je jasným impulzom pre zdokonaľovanie vedeckého systému v tom zmysle, že sa vie, čo v systéme treba prebudovať.

³⁰ V tejto súvislosti sa treba zmieniť o tzv. „východiskách“ filozofických systémov. V nich je totiž základ celého problému „prijateľnosti“ tvrdení filozofie. Ani iné vedy nemajú roz-

iné metódy môžu ešte existovať? Ako ich možno vymedziť? Ako sa možno presvedčiť o tom, že sme korektne používali inú metódu než metódu₁? (Možno zaviesť aj voľnejší pojem metódy — metóda₂ je návod, príkaz na akúkoľvek činnosť; ak však je tento príkaz nerealizovateľný, alebo nie je jasné, ako ho v každej situácii realizovať, metóda₂ nie je metódou riešenia problémov.)

Jednou z metód, na ktorú sa filozofi (najmä naši) odvolávajú, je zovšeobecňovanie. Nie je nám známe, že by existovali nejaké explicitne formulované pravidlá tzv. filozofického zovšeobecňovania. Materna³¹ píše: „Ak sa napr. hovorí o dialektickej metóde, možno mať na mysli . . . metódu, ktorá zovšeobecňuje poznatky špeciálnych vied tým spôsobom, že vzniká práve filozofia dialektického materializmu, a nie napr. filozofia pragmatizmu . . .“. Nevieme, aké metódy indukcie (alebo ináč poňatého zovšeobecňovania) by to mohli byť. Ak sú možné takéto odlišné metódy zovšeobecňovania, rozhodne nikto z našich filozofov tento problém ešte nespracoval, nikto na svojej práci — nech sa už zaoberala čímkoľvek — neukázal, aké pravidlá riadili jeho úvahy. Naši filozofi veľkodušne rozprávajú o tom, že filozofia je metódou špeciálnych vied, ale o metódach svojej vlastnej vedy zatiaľ veľmi neuvažujú. Ťažko si predstaviť, že by teória, ktorá nie je vybudovaná podľa presne stanovených metód, mohla mať nejaký metodologický význam pre iné vedy so slušne rozpracovanými metódami.

Uvedomujeme si ťažkosti späté s hľadaním metód riešenia filozofických problémov. Nepopierame kultúrny význam tých filozofií, ktoré nepoužívajú (nechcú používať) exaktné metódy riešenia problémov. Tieto filozofie však musia vidieť svoje hranice a musia byť tolerantné voči iným filozofiám. Ich intolerancia totiž môže byť motivovaná predovšetkým iracionálne.

4. Napriek uvedeným ťažkostiam a problémom, ktoré súvisia so špecificky filozofickými metódami riešenia problémov vo filozofii, ako aj s metódami výstavby filozofického systému, predsa existujú metódy a postupy, ktoré preukazne používa temer každý filozof. Nejde tu o špecificky „filozofické“ metódy, ale o metódy a postupy, ktoré sa uplatňujú prakticky v každej vedeckej disciplíne. Máme na mysli také postupy, akými sú hlavne dedukcia a dokazovanie (ktoré sú realizáciou určitých metód).³² V tejto súvislosti treba osobitne poukázať na výhody a prednosti spojené s používaním čo najpresnejšieho jazyka. Ak je na

pracované metódy zdôvodňovania svojich východísk (ak je to vôbec možné), avšak existujú dôležité kritériá pre výber týchto východísk. V deduktívnych systémoch je to predovšetkým požiadavka, aby skonštruovaný systém bol konzistentný (neprotirečivý) a aj (ak sú realizovateľné) požiadavky nezávislosti, úplnosti, rozhodnuteľnosti (niekedy i neodvoditeľnosti tvrdení, ktoré sú v rozpore so skúsenosťou). V induktívnych systémoch možno za východiská považovať faktové výroky (ktorými sa opisuje skúsenosť) alebo „teoretické výroky“, ktorými uspokojujúco vieme danú skutočnosť vysvetliť. (K problému indukcie sa ešte vrátime.) Bolo by užitočné, keby sa filozofi zamysleli nad metodologickými aspektami voľby východísk svojich systémov či už vo vyššie vymedzenom alebo v nejakom inom možnom (uvažovanie podľa analógie, „modely“) význame. Opatrnejšie prijímanie východísk filozofie iste povedie k prijateľnejším a overiteľnejším dôsledkom.

³¹ Materna, c. d., 98.

³² A bolo by možné hovoriť aj o vysvetľovaní a overovaní (v zmysle určitého myšlienkového procesu).

filozofii niečo intersubjektívne kontrolovateľné, tak by to mali byť predovšetkým dôkazy teorém daného filozofického systému. Lenže ak chceme zistiť, či daná postupnosť výrokov je dôkazom nejakej vety alebo nie, musíme poznať východiská (axiómy) daného systému (alebo úvahy) a odvodzovacie pravidlá (t. j. logiku³³), ktoré sú pri výstavbe systému prípustné. V neprehľadne budovanom systéme, v hmlistej úvahe budú nutne nejasné a nepresvedčivé aj dôkazy.

Jednou z najvýznamnejších predností a výhod presného jazyka je to, že v takom jazyku (najmä formalizovanom) je nebezpečenstvo nekonzistentnosti filozofického systému podstatne menšie ako v neexaktnom jazyku. V niektorých prípadoch môže byť taký jazyk aj podkladom pre dôkaz konzistentnosti systému (teórie).

Keď sa pri výstavbe filozofického systému usilujeme o čo najväčšiu možnú presnosť, pripravujeme si tým veľmi dobré predpoklady pre účinné odstraňovanie jeho nedostatkov, niekedy aj predpoklady pre uváženíu prestavbu celého systému.

III

Našu filozofiu exaktnosť a presnosť ešte nepremohla.³⁴ Jedni ju veľkoryso prehliadajú ako zafažujúcu malichernosť, ktorí si v návale veľkolepých myšlienok nemôžu dovoliť, lebo by v zárodku ochromila ich nápaditosť, pripravila ich prenikavé postrehy o hĺbku a ich formulácie o osľňujúcu hutnosť. Prílišný zreteľ na presné a jednoznačné vyjadrovanie pokladajú za formálnu piplavosť, ktorí si možno v prospech obsahu s ľahkým srdcom odpustia.³⁵

Iní filozofi pokladajú postulát formálno logickej presnosti a exaktnosti pre filozofiu za príliš úzky, jej povahe cudzí a neadekvátny. Tento názor nie je ani v dejinách filozofie ojedinelý a zriedkavý. Zastávali ho, pravda, z rôznych dôvodov, mnohí vynikajúci filozofi. Z najnovších možno spomenúť napr. Bergsona, Heideggera alebo Jamesa. James hovorí, že filozofia musí byť neexaktná, že napr. o vzťahu duše a tela môžu byť pravdivé rôzne teórie, avšak určite nepravdivá je len jedna filozofia, a to „teória dokonale jasná a definitívna“.³⁶ Jamesovo východisko sa dá interpretovať asi takto: filozofia hovorí o veciach nesmierne zložitých, preto musí byť aj hovorenie o týchto veciach zložitá, nie dokonale jasná, nepresná, pritom však môže byť pravdivá.

Hoci z našich filozofov (ako je nám známe) nevystúpil nik s otvoreným zastávaním podobného názoru, naša filozofická publicistika ho nepriamo demonštruje celkom presvedčivo. A dialektická logika ho má podľa niektorých autorov ospravedlniť a zdôvodniť.

³³ Zmienka o logike je žiadúca najmä vtedy, keď sa nepoužíva klasická, ale nejaká iná logika (prípadne fragment klasickej logiky).

³⁴ O čom svedčí aj náš článok.

³⁵ Významný súčasný filozof (nie československý) kdesi napísal, že po geniálnych filozofoch, ktorí sa vyjadrujú v hutnej mnohovýznamovej skratke, prichádzajú úzkoprŕi vykladači, ktorí sa snažia ich myšlienky malichejne spresňovať, čím ich zbavujú ich pôvodnej hĺbky a dosahu. (Žiaľ, nemôžeme uviesť meno spomínaného filozofa, lebo sa presne nepamätáme na miesto, kde tento náhľad uvádza; to nakoniec nie je v danom kontexte vôbec dôležité.)

³⁶ W. Tatarkiewicz, *Historia filozofii III*, Warszawa 1959, 281.

Do tretej kategórie filozofov, ktorí si na presnosť príliš nepotrpia, patria tí, ktorým je všetko jasné a samozrejmé, prirodzený jazyk dostatočne bohatý a precízny na to, aby sa v ňom dala rozvíjať filozofia ako veda. Týmto mysliteľom pripadá každé zapáranie do ich slovníka nepochopiteľné alebo aj smiešne. Necháme ich preto na pokoji a ďalej sa budeme odvolávať už len na filozofov prvej a druhej kategórie.

Začneme analýzou a kritikou postoja tých, ktorí považujú presnosť za zbytočnú malichernosť. Medzi filozofmi sú bežné úvahy o tom, aké sú výhody menej presného, „voľnejšieho“ formulovania. Hovorí sa, že úsilie o exaktnú filozofiu je jej ochudobňovaním. Veríme, že také filozofické intuície, ktoré nie sú jednoznačne formulované, ktoré možno rôznymi spôsobmi — často aj protikladnými — interpretovať, bývajú plodné. Tak sa napokon pravdepodobne postupuje aj v iných vedách — najprv sa vychádza z menej jasného tušenia, z nápadu, ktorý však môže viesť bádanie tak, že odhalí množstvo dovtedy netušených problémov a pozoruhodných riešení. Rozdiel medzi filozofiou a vedami je v tom, že vo vedách sa tie nejasné tušenia publikujú oveľa menej ako vo filozofii, kde sú, ako sa domnievame, základnou zložkou filozofických systémov. Veríme tomu, že vtedy, keď je vytýčenie problému ešte len v zárodku (keď sa ešte len načrtáva, s čím všetkým sa bude treba zaoberať v súvislosti s tým alebo iným problémom), môže byť úsilie o exaktnosť sterilné, ak by malo byť na úkor „hlboký a prenikavosť“ nápadov.

Avšak mnohознаčne postavený problém, „bohatá“ intuícia, „hlboký a prenikavý“ nápad môžu byť len východiskom vedeckej práce. (Preto vlastne ani nejde o to, že úsilie o exaktnosť môže byť sterilné, nevýhodné, ale o to, v ktorej časti bádania je oprávnené a v ktorej nie.) Keď chceme, aby mnohознаčne postavený problém, prípadne nejasný nápad, ktorý je náčrtom riešenia (i veľmi originálneho) tohto problému, viedol ozaj k plodným výsledkom, teda k takým výsledkom, o ktorých možno rozhodnúť, či sú pravdivé, alebo nie (aspoň vzhľadom na existujúci stav poznatkov a existujúce metódy, ktoré umožňujú rozhodovať o platných, pravdivých, resp. neplatných, nepravdivých výsledkoch riešení nejakých filozofických problémov), musíme pokračovať ďalej. Musíme problém formulovať jednoznačne, to znamená, že pravdepodobne pôvodný problém odhalíme ako množinu problémov a musíme nájsť metódy vhodné na riešenie tohto problému.³⁷

Ukážeme ešte, že podľa niektorých koncepcií pravdy (podľa klasickej a podľa koncepcie, ktorá tvrdí, že pravdivý je ten výrok, ktorý sa zhoduje so skúsenosťou) o nepresnom výroku nemôžeme rozhodnúť, či je pravdivý, alebo nepravdivý.

Tvrdenie: ak výrok v nie je presný (ďalej: $v \notin PS$), nemožno rozhodnúť, či je pravdivý, alebo nepravdivý.

Načrtujeme dôkaz tohto tvrdenia. Kvôli jednoduchosti sa pritom obmedzíme

³⁷ Typickým príkladom je problém, ktorý riešil Leibniz svojím „projektom“ calculus ratiocinator. Spresnením tohto „projektu“ je Hilbertov program formalizácie a až po takomto jednoznačnom postavení problému ho bolo možné rozriešiť, čo Gödel aj dokázal

len na atomárne výroky. Analogicky by však bolo možné toto tvrdenie dokázať aj pre ľubovoľné zložené výroky.

Ak $v \in PS$, existuje také w , že w je časťou v a $w \in PS$ (alebo w nie je správne utvorený). Keď $w \in PS$, podľa definície presného výrazu (str. 399) buď w nie je ani základný ani správne utvorený zložený výraz, alebo nie je pravda, že w patrí len do jednej syntaktickej kategórie alebo w nespĺňa požiadavku G .

(i) Predpokladajme klasickú (aristotelovskú) koncepciu pravdy. Podľa klasickej definície pravdy atomárny výrok „ $R_k(a_1, \dots, a_k)$ “ (kde „ R_k “ je meno vlastnosti alebo vzťahu, „ a_1 “, „ a_2 “, „ a_k “ nemá individuí) je pravdivý vtedy a len vtedy, keď medzi individuími $a_1, \dots, a_k$ existuje vzťah R_k alebo a_1 má vlastnosť R_1 (ak $k = 1$).

Nakoľko v je atomárny výrok, w môže byť individuálnou alebo predikátovou konštantou (nevlastné výrazy, akými sú napr. zátvorky, tu neberieme do úvahy). Ak w nespĺňa G , potom existuje taký objekt (individuum, vlastnosť alebo vzťah), o ktorom nemožno rozhodnúť, či je designátom výrazu w , alebo nie. V takom prípade nemožno rozhodnúť, či atomárny výrok v (všeobecnej štruktúry $R_k(a_1, \dots, a_k)$) je pravdivý, alebo nepravdivý, pretože a) ak w je individuálna konštanta, napr. a_1 , nedá sa zistiť, či medzi individuími $a_1, \dots, a_k$ existuje vzťah R_k , alebo nie, lebo nie je jasné, ktoré individuum a_1 má byť vo vzťahu R_k s individuími $a_2, \dots, a_k$. b) Ak w je predikátová konštanta, nemožno rozhodnúť, aký vzťah má existovať medzi individuími $a_1, \dots, a_k$.

Ak nie je pravda, že w patrí len do jednej syntaktickej kategórie, w nepatrí buď do nijakej syntaktickej kategórie, alebo patrí do viacerých syntaktických kategórií. Ak nepatrí do nijakej syntaktickej kategórie, v je nesprávne utvorený výraz a nemá zmysel otázka, či je pravdivý, alebo nie. Ak w patrí do viacerých syntaktických kategórií, nemožno rozhodnúť, či jeho denotátom je individuum, vlastnosť atď., čiže nie je splnená požiadavka G a vtedy, ako sme si ukázali vyššie, nemožno rozhodnúť, či v je pravdivý výrok, alebo nie.

Ak w nie je základný ani správne utvorený zložený výraz, nie je ani v správne utvorený výraz, a preto nemá zmyslu otázka či v je pravdivý, alebo nie.

(ii) Tento dôkaz by mal rovnakú štruktúru, ak by sme brali do úvahy koncepciu pravdy, ktorá tvrdí, že pravdivý je ten výrok, ktorý sa „zhoduje“ so skúsenosťou. Vtedy by sme $a_1, \dots, a_k$, R_k považovali za fenomény skúsenosti. Predpokladáme, že predchádzajúce úvahy nás oprávňujú vysloviť požiadavku, aby filozofie, ktoré si nárokuje pravdivosť svojich tvrdení a uznávajú niektoré z vyššie uvedených kritérií pravdivosti (alebo nejakú jeho modifikáciu), sa usilovali o používanie presných výrazov. „Pravdivá“ môže byť aj neexaktná (mnohoznačná) formulácia nejakého tvrdenia, ale iba vtedy, keď tejto formulácii dáme určitú jednoznačnú interpretáciu.

Všimnime si teraz názor, zastávaný filozofmi druhej kategórie, podľa ktorých formálno-logická presnosť a exaktnosť je filozofii neadekvátne, pretože zmenu, pohyb a vývoj možno postihnúť len v systéme s protirečivými výroky.³⁸ Teória,

³⁸ Pritom sa niekedy poukazuje aj na nutnosť používať neostré alebo aj mnohoznačné výrazy. Dôsledný „dialektik“, zastávajúci vyššie uvedený názor i zákony dialektiky $Z_1, Z_2, Z_3, \dots$

v ktorej platí nejaký výrok „ p “ a zároveň výrok „nie je pravda, že p “, nie je konzistentná. Ako sme už uviedli, v takej teórii je odvoditeľný ľubovoľný výrok formulovateľný v jazyku tejto teórie.³⁹ Pochybujeme, že by niektorý filozof bol ochotný uznať každý výrok, ktorý sa dá formulovať v jazyku jeho teórie. Veď v takom prípade by bolo jeho bádanie celkom zbytočné. Preto mu nezostane nič iného, len sa zbaviť nepohodlného pravidla a logického zákona a prehlásiť ich vo svojom systéme za neplatné.⁴⁰ Keby sa pritom nevzdal ostatných logických pravidiel a zákonov klasickej predikátovej logiky I. stupňa (čo by bolo celkom prirodzené, pretože by ich potreboval na deduktívne rozvíjanie svojho systému) a používal ich pri uzatváraní, vyvodzovaní, dokazovaní, overovaní a vysvetľovaní, demonštroval by tým skutočnosť, že negáciu (logickú konštantu „nie je pravda, že“) chápe tak, ako je vymedzená v klasickej logike. To znamená, že i potom by musel počítať s tým, že jeden z výrokov „ p “ a „nie je pravda, že p “ bude nepravdivý. Ale filozofa, ktorý sa snaží rozvíjať svoju teóriu tak, aby v nej boli len pravdivé výroky, táto okolnosť tiež nenadchne. Ak je dôsledný, nahradí klasickú logiku inou logikou, potrebnou na deduktívne rozpracovanie systému.⁴¹ Lenže skutočnosť je celkom iná. Obyčajne sa klasická formálna logika nepriamo (práve tým, že sa používa pri dedukcii) uznáva, ale tam, kde sa s ňou filozof dostáva do očividného konfliktu (porušením elementárnych zákonov), vyhlasuje sa za prekonanú a danému filozofickému systému neadekvátnu, hoci nie je vôbec jasné, akou inou logikou má byť zastúpená. A preto sa netreba veľmi čudovať tomu, že úvahy a „systémy“ takých filozofov nemožno podrobiť intersubjektívne platnej kontrole, pretože rozhodovanie o tom, ktoré tvrdenie v danom systéme platí a ktoré nie, je v rukách nevypočítateľnej ľubovôle.

IV

Pustili sme sa do veľmi chúlостivého problému. Ideál exaktnej filozofie je nielen ťažko realizovateľný, ale iste je aj dosť dôvodov veriť tomu, že vôbec nie je uskutočniteľný.

Možno, že s filozofiou je to ozaj tak, ako píše Russell: „Nelze však tvrditi,

by mal uznávať i negácie týchto zákonov a konjunkcie typu — Z_i a nie je pravda, že Z_i (kde Z_i je niektorý zo zákonov dialektiky), s čím sme sa zatiaľ nikde nestretli.

³⁹ Možno ho odvodiť pomocou deduktívneho pravidla, podľa ktorého z dvoch protirečivých výrokov „ p “ a „nie je pravda, že p “ logicky vyplýva (je odvoditeľný) ľubovoľný výrok „ q “; alebo pomocou pravidla substitúcie a modus ponens na základe logického zákona $X \rightarrow (\neg X \rightarrow Y)$.

⁴⁰ Alebo za neplatné aspoň v určitých prípadoch, ktoré by bolo treba bližšie určiť. Pri dôslednejšom postupe by sa nemal vzdať len spomenutého pravidla a logického zákona, ale aj všetkých tých logických pravidiel a zákonov, z ktorých by sa toto pravidlo a zákon dali odvodiť.

⁴¹ Domníenku, že tou logikou je práve dialektická logika, pokladáme zatiaľ skôr za planú ilúziu a zbožné prianie než za reálne opodstatnený predpoklad.

V tejto súvislosti upozorňujeme na prácu poľského logika L. S. Rogowského *Logika kierunkowa a heglowska teza o sprzeczności zmiany* (Toruń 1964), ktorá je zaujímavým pokusom o výklad Heglovho tvrdenia o protirečivosti pohybu a zmeny na základe určitého systému mnohohodnotovej (nie dialektickej!) logiky.

že filosofie měla veliký úspěch ve svých pokusech dáti konečné odpovědi na své otázky. „... jakmile jest určité vědění týkající se nějakého předmětu možno, přestává se tento předmět zváti filosofií a stává se odbornou vědou.“⁴² Význam filozofie je podľa neho v jej kritičnosti, vo vyvolávaní pochybností, v nastolovaní rôznych a neobvyklých možností, v oslobodzovaní myslenia od tyranie zvyku.

Nakoľko však existujú filozofie, ktoré chcú pravdivo vypovedať o svete, ktoré tvrdia, že dávajú odpovede na postavené problémy, ktoré si robia nároky byť metodológiou vied, byť vedou o najvšeobecnejších zákonitostiach, je problém exaktnosti filozofie veľmi dôležitým problémom.⁴³

Vychádzame z toho, že vzhľadom na ciele niektorých filozofií je nevyhnutné, aby sa usilovali o exaktnosť. Nejde nám o to, aby rad radom začali vznikať formalizované filozofické systémy. Ide nám o vytýčenie tendencie, o nastolenie ideálu. Tento ideál však jasne ukazuje, čo možno považovať za relatívne dokonalé riešenie a čo nie, tento ideál umožňuje odlíšiť hodnoty a zabrániť tomu, aby sa temné a nejasné náznamy riešení nepokladali za hotové riešenia, ako sa to vo filozofii často robí.⁴⁴

Naša nedokonalá úvaha chcela zdôrazniť práve toto.

СТРЕМЛЕНИЕ К СОЗДАНИЮ ТОЧНОЙ ФИЛОСОФИИ

Павол Цморей, Ян Шефранек

Статья написана по случаю десятилетия со дня смерти польского логика Яна Лукасевича. В начале авторы указывают на вклад Лукасевича в развитие современной логики и затем обращают внимание на его программу построения точной философии, намеченную им в работе „O metodę w filozofii“ и в некоторых других работах.

Целью настоящей статьи является анализ вопросов, связанных с возможностью и предпосылками построения точной философии. Во второй части авторы занимаются более подробным анализом понятия точного языка и точного языкового выражения. Понятие точного языка определено требованиями А—G. Язык, удовлетворяющий этим требованиям, в самом деле представляет собой интерпретируемый формализованный язык. По мнению авторов, философы должны пытаться ставить и решить проблемы или же строить системы в языке, удовлетворяющем требованиям А—G, по крайней мере некоторым из них. На основании элементарных знаний о логической структуре вопроса и требований А—G они определяют понятие точно сформулированной проблемы. Авторы не отрицают необходимость и важность естественного языка для философии, но указывают на опасности и затруднения, связанные с его употреблением, равно как и на необходимость также в философии объяснять неточные языковые выражения.

⁴² Obidva citáty sú z Russellových *Problémov filozofie*, Praha 1927, 143.

⁴³ Tažko napokon tvrdiť, že filozofia nemôže byť vedou, lebo „filozofia“ je mnohoznačný názov.

⁴⁴ Pripomíname pritom, že nám nejde o úzkostlivú presnosť, o upieranie akejkolvek hodnoty hypotézam, predbežným náčrtom riešení. Ide však o to, aby sa v každej práci výslovne uviedlo, ktoré výsledky majú len predbežnú cenu a hodnotu a ktoré treba ešte podrobiť ďalšiemu bádaniu.

Дальше они определяют понятие точного метода решения проблем (внимание обращают только на те методы, которые позволяют решать проблему при помощи операций с языковыми выражениями). На этом месте они указывают на неясности, связанные с философскими методами построения философской системы и методами решения философских проблем.

В заключении авторы подчеркивают достоинства и преимущества точного языка при формулировке философских систем и проблем и критикуют тех философов, которые считают точность (в этом смысле) в философии или же лишней, или же несоответствующей характеру философии, подчеркивая при этом, что этим критериям точности должна удовлетворять каждая философия, считающая себя научной.

STRIVINGS AFTER AN EXACT PHILOSOPHY

Pavel C morej, Ján Še fráne k

The present article was written on the occasion of the death of the Polish logician, Jan Lukasiewicz. In the introduction the authors comment very briefly on Lukasiewicz's contribution towards the development of modern logic and dwell in particular on his programme for setting up an exact philosophy, which he outlined in his work on „O metodę w filozofii” and referred to in some other studies.

This study has for its aim an analysis of the questions relative to the possibilities and prospects of exact philosophy. In the second part the authors deal in more detail with the analysis of terms in exact language and exact language expression. The term of exact language is defined by conditions A—G. A language fulfilling these conditions is actually an interpreted formalized language. In the authors' view, philosophers ought to strive for a positive solution to problems or setting up systems, in a language which would comply with conditions A—G, or at least with some of them.

On the basis of elementary notions on the logical structure of the questions and conditions A—G, the meaning of exactly formulated problem is defined. The authors do not question the need and importance of a natural language in philosophy, but point to the dangers and difficulties connected with its use as well as to the need of explaining inexact linguistic expressions in philosophy also.

Furthermore, they define the term of exact solution of problems (they note those methods only which enable a problem to be solved by means of operations with language expressions). They point out here the lack of clarity in connection with specifically philosophical methods of setting up a philosophical system and with methods involved in solving philosophical problems.

In the concluding part, the authors underline the priorities and advantages of an exact language for formulating philosophical systems and problems, and they criticise those among the philosophers who consider accuracy in this sense as being either unnecessary or inadequate to the nature of philosophy, stressing at the same time the fact that every philosophy claiming to be scientific, must satisfy these criteria.